

De restauratie van Golgotha

De opstanding van een ontwricht schilderij

De provincie Antwerpen kende in 2013 een subsidie toe om het zeventiende-eeuwse paneel met de voorstelling van Golgotha uit de Sint-Stefanuskerk in Hingene te restaureren. Geen seconde te vroeg, zo blijkt.

ONTWRICHT KUNSTWERK

Men neemt aan dat het schilderij *Golgotha* in 1608 vervaardigd werd voor de oude Sint-Stefanuskerk in Hingene, een deelgemeente van Bornem in de provincie Antwerpen. Het originele Latijnse opschrift op de lijst van het werk luidt: *Disparibus meritis pendent tria corpora ramis Dysmas et Germas medio divina potestas / Anno 1608*. De gekruisigde Jezus hangt op de berg Golgotha tussen de goede en slechte moordenaar: Gestas en Dismas. Maria, traditioneel in blauw en wit, rouwt om haar betreurde zoon. Maria Magdalena, vergezeld van haar attribuut de zalfpot, zit geknield bij het kruis. Johannes kijkt de Heiland devoot aan. We bevinden ons op de schedelberg die zich naar verluidt net buiten de stadsmuren van Jeruzalem bevond. Een vervlaamste versie van Jeruzalem is, voor wie goed oplet, te zien in de sterk overschilderde achtergrond. Na de restauratie-campagne zal onder meer die achtergrond met tempel in ere hersteld zijn en zal de dieptewerking van het schilderij weer intact zijn.

Van de oude Sint-Stefanuskerk van rond 1608 is weinig bewaard gebleven. Men verbouwde de kerk meermaals. In 1898 werd het gebouw, dat toen nog grotendeels het barokke uitzicht van 1687 had behouden, gesloopt. Enkel de toren, het koor en een deel van de kruisbeuk werden behouden. Men begon in 1898 aan de renovatie van de kerk met de incorporatie van de oude ele-

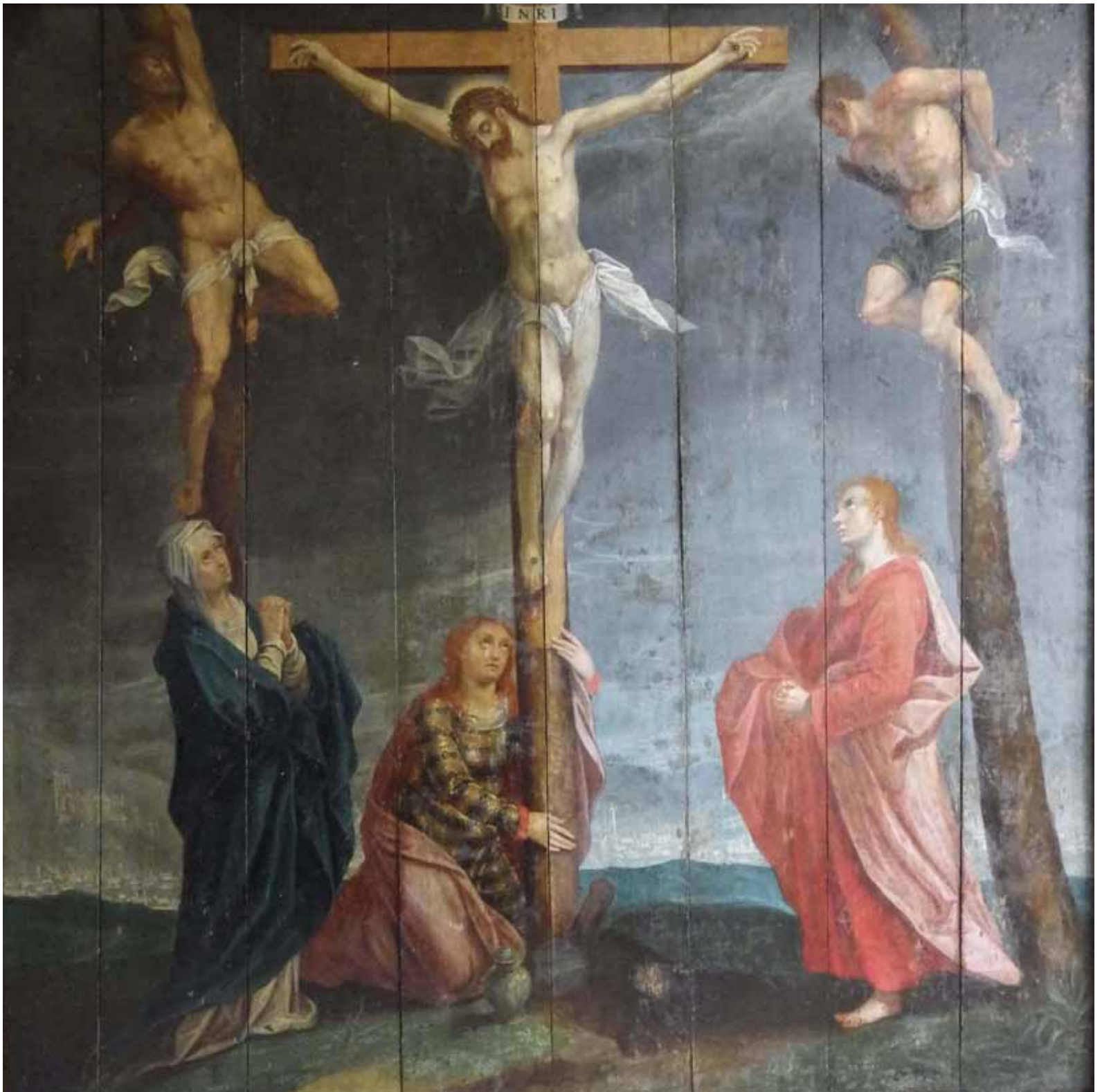
menten naar een ontwerp van Jean Joseph Caluwaers (1863-1948). Wat men sinds de levering van het werk in 1608 met het schilderij heeft aangevangen is helemaal niet duidelijk. Het bewuste schilderij is geen kleintje. Het stuk meet circa 165 op 165 centimeter en bestaat uit acht verticale eikenhouten planken. De originele lijst is behouden maar aangepast: scharnieren werden door de eeuwen heen weggehaald, wat het vermoeden bevestigt dat dit oorspronkelijk een driedelig altaarstuk moet geweest zijn. Het originele ophangstelsel van het middenstuk werd behouden, eerder een zeldzaamheid bij oude werken.

BEJAARD MAAR NIET COMATEUS

Restaurator van schilderijen, het is geen alledaags beroep. Restauratoren zijn een ras apart. Idealiter zijn het behoedzame vakmensen met een uitstekende knowhow en engelengeduld. Het is een vak dat in beweging is: wat men enkele decennia geleden nog als het evangelie propageerde wordt nu niet meer onderschreven. Men leert uit de soms pijnlijke fouten uit het verleden. Het restauratiebedrijf is overigens met de campagne rond *De Aanbidding van het Lam Gods* (1432, Sint-Baafskathedraal, Gent) van de Gebroeders van Eyck weer volop in de actualiteit.

Na een aanstellingsprocedure besliste de provincie Antwerpen om een beroep te doen op het restauratieatelier

De restauratie van Golgotha

Amber in Tienen. Op een archetypische oktoberdag in 2013 word ik allerhartelijkst ontvangen door Daniël de Depoortere en Emma van Briel. De dames vormen een tandem. Op zolder bekijken we het overvloedige foto- en documentatiemateriaal. Alvorens *Golgotha* op 18 juli van Hingene naar Tienen werd overgebracht, brachten Depoortere en van Briel de conditie van het werk in kaart. Daarna werd over de hele picturale laag een facing aangebracht. Door het flinterdunne Japanse papier worden de verflagen geconsolideerd. Eeuwen van slijtage, vochtproblemen en temperatuurschommelingen zorgden ervoor dat de verflagen opgestuwd werden. Zonder de facing zou de opgestuwde verf onherroepelijk afbladderen. Een bijkomende winter zonder deze EHBO-ingreep was geen optie.

De restauratoren vertellen tijdens mijn bezoek honderd-uit over de lotgevallen van het werk. Ze doen me het in- en uitwendige leven van de patiënt uit de doeken. Geen fractuur, geen litteken, zelfs geen schrammetje blijft onvermeld. Ze sommen, als waren het archeologen, aan de hand van putjes, kuiltjes, krassen, verfschilfers, vochtplekken, duivenstront, opstuwende verf, vervuilde vernis en andere littekens het levensverhaal van het werk op. De stratografie van eikenhouten planken herbergt een ontluisterend verhaal. De diagnose luidt: bejaard maar hoegenaamd niet comateus. De behandeling komt met andere woorden geen seconde te vroeg.

Nadat ze de eerste zorgen hadden toegediend werd het

schilderij keurig ingepakt en getransporteerd naar het atelier. De eerste bekommernis na aankomst was het verdelgen van de houtworm. Insectenlarven boorden gangen in de panelen en richtten structurele schade aan. Bij gebrek aan goede producten werden die gangen vroeger vaak afgevild. Ook dit bracht structurele schade met zich mee, en merktekens van panelenmakers, nuttige historische informatie, werden op die manier eveneens weggeveegd. Heden wordt elke vliegopening met een bepaalde stof geïnjecteerd. Monnikenwerk: soms moeten wel honderden gaatjes afzonderlijk en meermaals met een injectienaald geïmpregneerd en daarna versterkt worden. Na een quarantaine is het schilderij houtwormvrij.

OPSTANDING

Als we goed kijken naar *Golgotha*, dan merken we dat de linkerarm van een van de moordenaars niet helemaal te zien is. De stam van de boom waaraan de andere moordenaar gekruisigd is, bevindt zich dan weer zeer dicht bij de lijst. Heeft men het stuk bijgesneden? Als dit een drieluik was, en daar heeft het alle schijn van, welke esthetische impact had het dan? Ook na de restauratie blijft dit voer voor speculatie, maar wat wel van het middenpaneel bewaard gebleven is, schittert na de restauratie weer als voorheen. Het is herrezen zoals de *divina potestas* aan het kruis.

In de kelder van het Tiense atelier, waar de temperatuur

en luchtvochtigheid onder controle worden gehouden, mag ik het stuk van dichtbij bekijken. De quarantaine is net voorbij. De facing loopt nog als een doorzichtig gaas over de vernis- en verflagen. Ook al hindert dit de esthetiek, toch komt de oude glorie nu en dan eens piepen. Bijvoorbeeld in de spierwerking van de gekruisigden. Het silhouet van de kloeke *Torso Belvedere* (Eerste eeuw voor Christus, Musei Vaticani, Rome) herkennen we in de moordenaar aan de rechterkant. Het maniërisme blijkt uit de sierlijke lendendoeken die door de wind beroerd lijken te worden.

De restauratoren staan voor een hele klus. Dikke vergeelde lagen vernis liggen als een bruine saus bovenop het schilderij. Lacunes geretoucheerd met olieverf en niet opgevuld met mastiek zijn verkleurd. Je kan haast dwars door de openstaande naden van de verticale panelen heen kijken. Het kleed van Maria Magdalena werd substantieel bijgewerkt. De fijne weergave van haar rode haardos is wel intact. Al deze zaken moeten getackeld worden. Het oppervlak wordt gereinigd. De oude vernis wordt weggenomen, waarbij men heel precies moet afwegen wat weggehaald kan worden zonder te raken aan de dunne glacislagen. Daarna komen de retouches, het aanbrengen van de eindvernis en het reinigen van de lijst.

Hoever gaat men bij een restauratie? Ook bij het *Lam Gods* horen we die vraag. Men wil de leesbaarheid vergroten: denk aan de achtergrond die men op een bepaald

moment heeft overschilderd. En men wil idealiter de originele toestand benaderen en in ere herstellen. Niet zelden zijn we als toeschouwers zo gewend geraakt aan het sterk vervuilde uitzicht, dat een restauratie emoties losweekt. Denk aan de frescocyclus van Michelangelo (1475-1564) in de Sixtijnse kapel in Rome, waarvan de restauratie bijzonder controversieel was. Het effect van een mogelijke behandeling van Da Vinci's *Mona Lisa* (Musée du Louvre, Parijs) zou ongetwijfeld zonder weerga zijn. Ook het uitzicht van het *Lam Gods* is nu al dramatisch gewijzigd, en het einde van de restauratie-campagne is nog lang niet in zicht.

Golgotha is geen onvergankelijk topstuk maar is zonder twijfel patrimonium dat alle bescherming verdient. Het wordt nog altijd toegeschreven aan Frans Francken II (1581-1642) maar dat is zeer twijfelachtig. Francken was een virtuoos met een voorliefde voor stilleventetails en grote groepen mensen met karakterkoppen, eigenschappen die in het werk uit Hingene niet of nauwelijks aan bod komen. De resultaten van de documentatie en het infraroodonderzoek door Depoortere en van Briel kunnen nieuw materiaal voor een onderbouwde toeschrijving aanbrengen.

Littekens en ouderdomsverschijnselen vertellen over de wederwaardigheden van een zeventiende-eeuwse *Golgotha*. De provincie Antwerpen deed er goed aan om in te grijpen.

Matthias Depoorter